
Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 3 (2004)

**Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας:
Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της
οικογένειας σε άλλες χώρες**

Άρτεμις Γιώτσα

doi: [10.12681/jret.962](https://doi.org/10.12681/jret.962)

Copyright © 2004, Άρτεμις Γιώτσα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γιώτσα Α. (2015). Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 3, 25–41. <https://doi.org/10.12681/jret.962>

ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕ ΤΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η οικογένεια είναι μία οργανωμένη κοινωνική ομάδα διαφορετικών γενών που διέπεται από κοινωνικές νόρμες σχετικά με την καταγωγή, τη συγγένεια και την κοινωνικοποίηση των νέων. Δύο βασικές έννοιες που συνδέονται με την οικογένεια είναι η δομή και λειτουργία. Σύμφωνα με τον Smith (1995, p. 9), η δομή της οικογένειας αναφέρεται «... στον αριθμό, στις θέσεις και στους ρόλους των μελών του οικογενειακού συστήματος, όπως γονέας, σύζυγος, παιδί, άλλος συγγενής...», η δε λειτουργία «... στους τρόπους, με τους οποίους η οικογένεια εξασφαλίζει την επιβίωσή της και ικανοποιεί τις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες των μελών της...».

Η οικογένεια είναι ένα μικρό κοινωνικό σύστημα, δυναμικό, που αλλάζει με πολλούς τρόπους μέσα στο χρόνο. Κάθε μέλος της οικογένειας, αλλά και η οικογένεια ολόκληρη εξελίσσεται και διανύει τον δικό της κύκλο ζωής, ο οποίος βρίσκεται σε συνάρτηση με την εξελικτική πορεία κάθε μέλους στις διάφορες ηλικίες. Η οικογένεια, όπως και κάθε άλλο σύστημα, δεν αποτελείται μόνο από τα μεμονωμένα πρόσωπα που περιλαμβάνει, αλλά χαρακτηρίζεται από συνεχή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών. Κάθε αλλαγή που συμβαίνει σε ένα μέλος της οικογένειας επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα και τα υπόλοιπα μέλη αντίστοιχα.

Σύμφωνα με την θεωρία των συστημάτων, μια βασική αρχή λειτουργίας των φαινομένων είναι ότι το όλο είναι διαφορετικό από το άθροισμα των μερών του. Για την ομαλή λειτουργία, λοιπόν, του συστήματος της οικογένειας σημαντικό ρόλο παίζει το σύνολο των μερών που την αποτελούν καθώς και η μεταξύ τους οργάνωση. Ως εκ τούτου, η οικογένεια διέπεται από κάποιους κανόνες και έχει ιεραρχική οργάνωση μεταξύ των μελών της. Όσον αφορά στους κανόνες, που ρυθμίζουν την λειτουργία του συστήματος της οικογένειας, είναι οργανωμένοι με ιεραρχία. Σε κατώτερο επίπεδο υπάρχουν κανόνες που αφορούν απλές συμπεριφορές και λειτουργίες των μελών (π.χ.

ποιος κάνει ψώνια, ποιος πληρώνει λογαριασμούς). Σε ανώτερο επίπεδο υπάρχουν κανόνες που αφορούν αξίες της οικογένειας, στάσεις και στερεότυπες αντιλήψεις για διάφορα φαινόμενα που καθορίζουν της λειτουργίες των μελών της οικογένειας σε κατώτερο επίπεδο (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000). Για παράδειγμα, οικογενειακές αξίες όπως «ο άντρας είναι αρχηγός ο της οικογένειας», «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι» (Γεώργας, 1990) επηρεάζουν την κατανομή των ρόλων και των λειτουργιών στην οικογένεια, διαμορφώνουν συγκεκριμένους τρόπους επικοινωνίας και ρυθμίζουν την ιεραρχία του συστήματος.

Ρόλοι στο οικογενειακό σύστημα.

Οι ρόλοι που αναλαμβάνουν τα μέλη σε μία οικογένεια καθορίζονται από τη θέση τους στην οικογένεια (αν είναι γονείς, παιδιά κ.λ.π.), από την κατανομή των ρόλων που έχει κάνει το συζυγικό υποσύστημα στην τωρινή οικογένεια, από τα βιώματα τους στην οικογένεια καταγωγής, από τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων που επιβάλλει το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα και από τις εμπειρίες κάθε μέλους ξεχωριστά (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000). Μέσα στην οικογένεια τα μέλη αναλαμβάνουν παραπάνω από έναν ρόλους, οι σύζυγοι δηλαδή είναι ταυτόχρονα και γονείς, τα παιδιά είναι ταυτόχρονα και αδέρφια.

Επίσης κάθε μέλος της οικογένειας ανήκει ταυτόχρονα σε διαφορετικά συστήματα. Ένας άνδρας μπορεί να είναι ταυτόχρονα σύζυγος και πατέρας στην τωρινή του οικογένεια, γιός και αδελφός στο σύστημα της οικογένειας καταγωγής και διευθυντής στο σύστημα εργασίας του. Ο ρόλος που κατέχει ένα άτομο σε κάθε σύστημα καθορίζει και τη συμπεριφορά του. Διαφορετικά για π.χ. συμπεριφέρεται ένα άτομο ως γιος/κόρη και διαφορετικά όταν γίνεται ο ίδιος γονιός. Παράλληλα με το εξελικτικό στάδιο που διανύουν τα άτομα, τον κύκλο ζωής που βρίσκεται η οικογένεια και τις κοινωνικές συνθήκες, οι ρόλοι των μελών στην οικογένεια διαφοροποιούνται και αλλάζουν. Ο Parsons το 1965 έκανε μία διαφοροποίηση των ρόλων του πατέρα και της μητέρας, αποδίδοντας στον πατέρα τον εκτελεστικό ρόλο και στη μητέρα τον εκφραστικό ρόλο. Ο εκτελεστικός ρόλος του πατέρα συνίσταται στην άσκηση του επαγγέλματος, το οποίο προσδιορίζει την κοινωνική θέση που κατέχει η οικογένεια στην κοινωνία. Ο εκφραστικός ρόλος της μητέρας εστιάζεται στην ανάληψη συναισθηματικών λειτουργιών από μέρους της, στη συναισθηματική στήριξη των μελών της οικογένειας, στην ανατροφή των παιδιών και στην εκτέλεση των οικιακών εργασιών.

Η διαφοροποίηση των ρόλων στα δύο φύλα, μέσα στο σύστημα της οικογένειας, διατηρεί ισορροπία μέσα στην οικογένεια, επιτρέπει στην οικογένεια

να προβεί στη διαδικασία της αναπαραγωγής και της κοινωνικοποίησης των παιδιών ενδυναμώνοντας με αυτό τον τρόπο την κοινωνική ισορροπία (Kin-gsbury & Scanzoni, 1993).

Οι επιστήμονες που έχουν ασχοληθεί με τη θεωρία των ρόλων (Mead, 1934· Linton, 1936, 1945, 1959) κάνουν τους εξής δύο διαχωρισμούς: Πρώτον, υποστηρίζουν ότι οι ρόλοι μαθαίνονται κατά τη διάρκεια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης· δεύτερον, πιστεύουν ότι οι άνθρωποι, όταν αλληλεπιδρούν συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις κοινωνικές θέσεις που κατέχουν και με τις προσδοκίες των άλλων για την συγκεκριμένη θέση. Στη θεωρία των ρόλων υπάρχουν δύο διαφορετικές παραδόσεις: η *κοινωνικοψυχολογική* παράδοση, που πηγάζει από το έργο του George Herbert Mead (1934) και η *δομική* παράδοση, που αναδείχθηκε με τη δουλειά του Ralph Linton (1936, 1945, 1959).

Σύμφωνα με την κοινωνικοψυχολογική παράδοση, η συμπεριφορά ενός ατόμου σε μία συγκεκριμένη κατάσταση είναι το αποτέλεσμα μιας περίπλοκης αλληλεπίδρασης στοιχείων τα οποία διαμορφώνονται από τις εμπειρίες που είχε και που αποκτά το άτομο (Mead, 1934). Όταν το άτομο μπαίνει σε αλληλεπίδραση, προσδιορίζει την εκάστοτε κατάσταση και επιλέγει μεταξύ των ρόλων/ταυτοτήτων που ήδη γνωρίζει και που είναι οικείοι, εκείνους τους ρόλους που του φαίνονται κατάλληλοι για την περίπτωση. Μέσα από τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης, το άτομο που μπαίνει σε αλληλεπίδραση αποφασίζει πως θα ήθελε να φαίνεται. Συνήθως το άτομο επιλέγει να παρουσιάζει τον εαυτό του, όπως ταιριάζει με την αυτοεικόνα του. Όταν όμως, το άτομο επιδιώκει να κερδίσει το θαυμασμό, πολλές φορές επιλέγει να παρουσιάζει μια εικόνα του εαυτού του που δεν υπάρχει. Σε αυτό το σημείο προστίθεται μία ακόμα πλευρά της ανάπτυξης του εαυτού που υποστηρίζει ότι αν και η διαμόρφωση του εαυτού βασίζεται στο πως οι άλλοι τον προσδιορίζουν, το άτομο το ίδιο επιδιώκει να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι το προσδιορίζουν. Η θεωρία του Mead (1934) εστιάζεται στην εξέλιξη του ατόμου, στις διαδικασίες εκμάθησης των ρόλων και στη φύση της διαδικασίας αλληλεπίδρασης. Πιο συγκεκριμένα μελετά τις εσωτερικές διαδικασίες που διαδραματίζονται σε μία οικογένεια, υφίσταται όμως τον περιορισμό ότι αναφέρεται μόνο στη σύγχρονη δυτική κοινωνία.

Η δομική προσέγγιση (Linton, 1936, 1945, 1959) μελετά τη σχέση μεταξύ των οικογενειακών ρόλων και των εξωτερικών συστημάτων. Εστιάζεται δηλαδή στην επιρροή που ασκεί το κοινωνικό σύστημα στη διαμόρφωση των ρόλων που αναλαμβάνουν τα μέλη ενός οικογενειακού συστήματος. Οι προβιομηχανικές και οι βιομηχανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μικρότερες οικογενειακές δομές, οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από εκτε-

ταμένες οικογένειες. Στις κοινωνίες που μετακινούνται προς τη βιομηχανο-νοποίηση, οι παραδοσιακές οικογενειακές μορφές μετακινούνται από την εκτεταμένη στην συζυγική οικογένεια (Clayton, 1979).

Αυτές οι απόψεις επηρεάζουν και τις σύγχρονες έρευνες για τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής δομής και της δομής της οικογένειας. Οι έρευνες σήμερα τονίζουν, ότι πέρα από το σημαντικό ρόλο που ασκεί η οικονομία στη διαμόρφωση της οικογενειακής δομής και λειτουργίας, σημαντική επιρροή ασκούν και οι ιδεολογικές και πολιτισμικές αλλαγές που σχετίζονται με τον ατομισμό, την αυτονομία, την οικογένεια και τους ρόλους των δύο φύλων (Hutter, 1981), 'Όπως τονίζει ο Παπαστάμου (2001), δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί («... την ύπαρξη μεγαλύτερων ή μικρότερων συλλογικών μορφωμάτων, τα οποία δημιουργούν και διατηρούν αποστάσεις μεταξύ των ανθρώπων, συσφίγγουν τις σχέσεις μεταξύ άλλων και εξυπηρετούν συμφέροντα που ξεπερνούν πολύ εκείνων των ατόμων που τα απαρτίζουν...» (σελ. 332).

Η έννοια του κοινωνικού συστήματος αναφέρεται και από τον Minuchin (2000, σελ. 17), ο οποίος χαρακτηρίζει τις οικογένειες ως «μικρά κοινωνικά συστήματα, που επιβάλλουν περιορισμούς στα μέλη τους και τείνουν να διατηρούν τις δομές τους στην παρούσα μορφή τους». Η τάση που εμφανίζει το σύστημα της οικογένειας να διατηρεί την υπάρχουσα μορφή και να αντιστέκεται σε τυχόν αλλαγές, ονομάζεται ομοιόσταση.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάληψη των ρόλων πρέπει να εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους ένα άτομο μαθαίνει ένα ρόλο σε ένα σύστημα και στο περιεχόμενο που έχει ένας συγκεκριμένος ρόλος σε μία κοινωνία.

Δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Από τη στιγμή της γέννησης, κάθε άτομο εντάσσεται στην οικογενειακή ομάδα που το ανατρέφει. Η εξελικτική διαδικασία του κύκλου ζωής της οικογένειας κάνει κατανοητό ότι το άτομο, ανάλογα τη χρονολογική ηλικία και τη βιολογική του ετοιμότητα, εντάσσεται ταυτόχρονα σε διαφορετικές και περισσότερες από μία κοινωνικές ομάδες, όπως είναι για παράδειγμα το σχολείο, οι συμμαθητές, οι φίλοι, συνεργάτες (Ναυρίδης, 1994). Παρόλο που οι ρόλοι και οι λειτουργίες μέσα στην οικογένεια μεταβάλλονται, η βασική αξία της οικογένειας έγκειται στη διαμόρφωση των συναισθηματικών δεσμών που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών, οι οποίοι είναι αναντικατάστατοι (McGoldrick, Heiman, & Carter, 1993).

Ο συνδυασμός χαρακτηριστικών, όπως η συναισθηματική εγγύτητα, η αλληλεπίδραση και η λειτουργική αλληλεξάρτηση, οι υποχρεώσεις και οι ρόλοι, η αναγνώριση κοινών χαρακτηριστικών και η γεωγραφική εγγύτητα, δένουν τα άτομα με τις οικογένειές τους. Οι διαφορές που τυχόν υπάρχουν

στο συνδυασμό αυτών των χαρακτηριστικών, φανερώνουν τις ποικίλες δομές και λειτουργίες της οικογένειας. Επομένως, η οικογένεια αντανακλά τους κοινωνικούς δεσμούς στον ψυχολογικό χώρο και χρόνο της κοινότητας (Χριστακοπούλου, 1995).

Οι παραπάνω διαστάσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με τη μορφή της οικογένειας και τις επικρατούσες αξίες, και κατ' επέκταση διαμορφώνουν με διαφορετικό τρόπο τις εκδηλώσεις γνωρισμάτων προσωπικότητας των μελών της οικογένειας. Ποικίλες έρευνες έχουν διεξαχθεί με αντικείμενο τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, τρεις από τις παραπάνω διαστάσεις, η συναισθηματική εγγύτητα, η οικογενειακή δομή και η αλληλεγγύη μέσω δραστηριοτήτων, έχουν χρησιμοποιηθεί σε διαπολιτισμική έρευνα των Georgas, Christakopoulou, Poortinga, Goodwin, Angleitner, & Charalambous (1997). Η έρευνα αυτή μελετά τη συναισθηματική εγγύτητα, τη γεωγραφική εγγύτητα και την αλληλεπίδραση που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας σε μεσογειακές χώρες, καθώς και σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι δεν παρατηρήθηκε διαφορά στις ατομικιστικές και στις συλλογικές κοινωνίες σχετικά με τους δεσμούς μεταξύ των μελών της πυρηνικής οικογένειας. Οι αξίες που αντανακλούν τον ατομικισμό, χαρακτηρίζουν το βιομηχανικό πολιτισμό και περιλαμβάνουν τη σκληρή ατομική εργασία, την επιτυχία του ατομοπροσδιορισμού του εαυτού και την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η συλλογικότητα αναφέρεται σε αξίες, όπως να ενδιαφέρεται κανείς για τους άλλους, να υπολογίζει τις συνέπειες των αποφάσεών του για τους άλλους ανθρώπους και να μοιράζεται τους υλικούς πόρους (Hui & Triandis, 1985).

Στις εκτεταμένες οικογένειες, όταν επικρατούν συλλογικές αξίες, παρατηρείται μεγαλύτερη γεωγραφική εγγύτητα, συχνότερη προσωπική επαφή και πιο ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας. Όσον αφορά στη συναισθηματική εγγύτητα με τα μέλη της οικογένειας, έρευνα με δείγμα ελλήνων φοιτητών (Χριστακοπούλου, 1995) έδειξε ότι πιο κοντά νιώθουν οι φοιτητές τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας (γονείς, αδέρφια) από τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας (παππούδες, θείοι, ξαδέρφια). Άλλη έρευνα που έλαβε χώρα στη Γενεύη (Γιώτσα, 1999), έδειξε ότι οι κάτοικοι της Γενεύης νιώθουν και εκείνοι πιο κοντά συναισθηματικά τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας (το /τη σύζυγο, τους γονείς, τα παιδιά), ενώ μένουν πιο μακριά και διατηρούν λιγότερη τηλεφωνική και προσωπική επικοινωνία με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας.

Ένα στοιχείο που συντελεί στη διατήρηση των δεσμών του ατόμου με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, είναι ο οικονομικός παράγοντας. Ο οικονομικός παράγοντας παλαιότερα συντελούσε στην ανάπτυξη κλίματος

συνεργασίας με τα μέλη τις εκτεταμένης οικογένειας στον επαγγελματικό τομέα, με τη μορφή κοινών δραστηριοτήτων στον αγροτικό και αλιευτικό τομέα. Στη σημερινή εποχή η συνεργασία του ατόμου με τα μέλη της οικογένειας διατηρείται συχνά μέσα από την μορφή των οικογενειακών επιχειρήσεων.

Άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στη σταθερότητα της εκτεταμένης οικογένειας είναι οι οικολογικές παράμετροι (σεισμοί, καταστροφές, έλλειψη καλλιεργήσιμης γης), που συντείνουν στη δημιουργία μικρών κοινοτήτων και στη σύσφιξη οικογενειακών και φιλικών δεσμών, στοιχεία απαραίτητα για την επιβίωση των ατόμων (Γεώργας, 1986). Η αλληλεξάρτηση, οι αλληλοϋποχρεώσεις και οι στενοί δεσμοί με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας στον ελληνικό χώρο, έχουν τεκμηριωθεί από ποικίλες μελέτες (Βασιλείου, 1966. du Boulay, 1974. Campbell, 1964) Campbell & Sherrard, 1968. Doumanis, 1983. Friedl, 1963. Κατάκη, 1984, 1987, 1989. Triandis, Vassiliou, & Nassiakou, 1968. Vassiliou, 1973). Η έννοια που εξηγεί πως λειτουργεί η οικογένεια και πως επηρεάζει τη συμπεριφορά, την προσωπικότητα και τις αξίες των μελών είναι η έννοια της εσω-ομάδας ή όπως ονομάστηκε από τους Vassiliou & Vassiliou (1973) «ο κύκλος των δικών». Η εσω-ομάδα είναι το σύνολο των προσώπων που αισθάνονται ότι συνδέονται με κοινά δεσμά και αποτελούν ένα συνεκτικό και απεικλειστικό όλο. Όσοι δεν ανήκουν στην εσω-ομάδα αποτελούν την εξω-ομάδα (Τσαούσης, 1983), η οποία αντιμετωπίζεται με ανταγωνισμό, εχθρότητα και καχυποψία.

Σχέσεις με συγγενείς.

Για δεκαετίες, η έρευνα έχει δείξει ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ζει μια οικογένεια και της ποιότητας των σχέσεων που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών στην οικογένεια. Με αυτό τον τρόπο έχουμε κατανοήσει τις επιρροές που ασκούν ο πολιτισμός, η κοινωνική τάξη, η δομή της γειτονιάς και το κοινωνικό δίκτυο στις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Για παράδειγμα, έρευνες έχουν δείξει ότι οι οικογένειες, σαν ενιαία ομάδα, διαφέρουν στο βαθμό που χειρίζονται το περιβάλλον (Hess & Handel, 1959. Richter, 1974). Οι οικογένειες παρουσιάζουν διαφορές στη δεκτικότητα που δείχνουν σε νέες εμπειρίες ή στον τρόπο με τον οποίο συσχετίζουν τις παραδόσεις και το παρελθόν στις τρέχουσες καταστάσεις (Eiduson, 1979). Οι διαφορές αυτές μεταξύ των οικογενειών δεν οφείλονται απλώς σε χαρακτηριστικά του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ζούν, αλλά εν μέρει οφείλονται και σε βασικές όψεις της ιστορίας τους και της ανάπτυξης τους ως στενές ομάδες.

Η κατανόηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ της οικογένειας και του κοινωνικού περιβάλλοντος πρέπει να λαμβάνει υπόψη δύο είδη παραγόντων:

— Τα στοιχεία του κοινωνικού περιβάλλοντος.

— Τους εσωτερικούς παράγοντες μέσα στην οικογένεια, που διαμορφώνουν τους τρόπους αντίληψης και αλληλεπίδρασης με τον κοινωνικό περίγυρο (Reiss, Costell, Jones, & Berkman, 1980).

Οι σχέσεις με τους συγγενείς της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας έχουν απασχολήσει επίσης πολλούς μελετητές, που σκοπό είχαν να διερευνήσουν αν και κατά πόσο υπάρχει συναισθηματική αλληλεγγύη και παροχή βοήθειας μεταξύ των μελών σε κρίσιμες στιγμές και κατά πόσο ισχύει ο ισχυρισμός του Parsons για απομόνωση της πυρηνικής από την εκτεταμένη οικογένεια.

Στα παραπάνω δύο ερωτήματα η Segalen (1986) υποστηρίζει ότι η βιομηχανική επανάσταση δεν συνετέλεσε στην απομόνωση της πυρηνικής οικογένειας από την ευρύτερη. Αντίθετα παρατηρείται αύξηση της αλληλοϋποστήριξης ανάμεσα στους συγγενείς σε κρίσιμες περιόδους πολέμων, επιδημιών και εκβιομηχάνισης (Anderson, 1971. Laslett & Wall, 1972. Rahe, Meyer, Smith, Kjaer, & Holmes, 1964). Επίσης σε περιοχές της Γαλλίας και της Αγγλίας παρατηρείται μεγάλη αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των μελών της πυρηνικής οικογένειας και των συγγενικών δικτύων (Segalen, 1986). Το ίδιο εύρημα επιβεβαιώνεται και από έρευνες σε αφρικανοαμερικανικές οικογένειες που κατοικούν σε αστικές περιοχές της Αμερικής (Jayakody, Chatters & Taylor, 1993).

Σε έρευνα που έλαβε χώρα σε επαρχιακές πόλεις της Ελλάδος και στην Αθήνα (Γεώργας & Δραγώνα, 1988) βρέθηκε ότι δεν παρατηρείται διαφορά στην κοινωνική υποστήριξη που παρέχουν οι συγγενείς σε οικογένειες που μένουν στην Αθήνα και την επαρχία. Η ανταλλαγή παροχής βοήθειας μεταξύ των δύο γενεών ερευνηθηκε από τον Lee (1979) και μετρήθηκε με τα εξής στοιχεία: α) Συμβουλή για λήψη απόφασης, β) Βοήθεια κατά τη διάρκεια αρρώστιας, γ) Οικονομική βοήθεια, δ) Δώρα εκτός χρημάτων, ε) Βοήθεια σε δουλειές του σπιτιού, στ) Βοήθεια για μετακομίσεις και ζ) Βοήθεια σε φύλαξη των παιδιών.

Επίσης, όσον αφορά στην επαφή μεταξύ των γενεών, έρευνες έχουν δείξει ότι τα ηλικιωμένα άτομα ζουν κοντά τουλάχιστον με ένα παιδί τους, έρχονται σε επαφή με όλα τα παιδιά τους και προσφέρουν και δέχονται βοήθεια μεταξύ τους (Arling, 1976. Hill, 1970. Petrowsky, 1976. Shanas, 1973). Η παροχή βοήθειας και υποστήριξης μεταξύ γονέων και παιδιών, όπως η οικονομική υποστήριξη που παρέχουν ο ένας στον άλλον, είναι ένας σημαντικός δείκτης του ενδιαφέροντος που εκδηλώνουν πραγματικά τα μέλη της

οικογένειας το ένα για το άλλο, ώστε να επενδύσουν το εισόδημα τους για την καλή συναισθηματική κατάσταση του άλλου. Βρέθηκε από έρευνες (Γεώργας, Χριστοκοπούλου, Μυλωνάς, & Schwartz, 1992. Georgas et al., 1997, Μουσούρου, 1989), ότι το δίκτυο των συγγενών σε αστικές περιοχές δεν μένει στο ίδιο οίκημα με τα μέλη που απαρτίζουν την πυρηνική οικογένεια, αλλά σε γειτονικά τετράγωνα. Επίσης, το συγγενικό δίκτυο παρέχει οικονομική και συναισθηματική βοήθεια, συμμετέχει στην ανατροφή των παιδιών και συμβάλλει στην κατανόηση των οικιακών εργασιών. Η οικογένεια επομένως, συχνά, συνεχίζει να λειτουργεί ως κτεταμένη. Αυτή η μορφή της οικογένειας στις αστικές περιοχές της Ελλάδας, η οποία συνεχίζει να διατηρεί στοιχεία από την εκτεταμένη οικογένεια, αποκαλείται «αστική εκτεταμένη οικογένεια» (Γεώργας, 2000).

Η οικογένεια στην Ελλάδα. Πορίσματα ερευνών.

Σχετικά με τη μελέτη της οικογένειας στην Ελλάδα, έχουν διεξαχθεί έρευνες κυρίως στον αγροτικό χώρο (Κοβάνη, 1986. Λαμπίρη-Δημάκη, 1984) που αφορούν στη δομή της οικογένειας, το σύστημα συγγένειας, τη μεταγαμήλια εγκατάσταση των συζύγων, τις γαμήλιες δωρεές και στρατηγικές, τη μεταβίβαση των οικογενειακών αγαθών από γενιά σε γενιά και τη διαδικασία κυκλικής ανάπτυξης της οικογένειας (Μαράτου-Αλιπράντη, 1990).

Όσον αφορά στη μορφή της παραδοσιακής ελληνικής οικογένειας, η ελληνική οικογένεια ήταν εκτεταμένη και περιελάμβανε τρεις ή περισσότερες γενιές προσώπων που συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς καταγωγής (Τσαούσης, 1983). Η εκτεταμένη οικογένεια παρατηρείται σε όλες τις αγροτικές κοινωνίες. Στην Ελλάδα όμως, η εκτεταμένη οικογένεια παρατηρείται και σε αστικές περιοχές δείχνοντας ότι η οικονομική οργάνωση ήταν βασισμένη στην εκτεταμένη οικογένεια (Γεώργας, 1986). Όπως αναφέρει σε άρθρο της η Μαράτου-Αλιπράντη (1990), η αγροτική οικογένεια στην Ελλάδα μετασχηματίζεται στο πέρασμα του χρόνου, χωρίς όμως να χάνει την παραδοσιακή της δομή. Παρόλ' τη διάδοση των αστικών τρόπων ζωής και κατανάλωσης η ανάπτυξη δεν συντελεί στην εξασθένηση των δεσμών συγγένειας και στην αντικατάσταση των παραδοσιακών λειτουργιών και πρακτικών τους από νεότερες και σύγχρονες. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η διαδικασία μετάβασης από την παράδοση στον εκσυγχρονισμό δεν είναι ευθύγραμμη περνώντας από μια ενδιάμεση βαθμίδα, αλλά είναι πολύπλοκη και σύνθετη, ενώ το παλαιό με το καινούργιο συχνά συνυπάρχουν (Μαράτου-Αλιπράντη, 1990).

Οι έννοιες της εσω-ομάδας και του «κύκλου-δικών» στην Ελλάδα περιλαμβάνουν επίσης πρόσωπα που δεν συνδέονται με βαθμό συγγένειας, αλλά

καθορίζονται με βάση την αλληλεξάρτηση, την υποστήριξη και τη συμπαράσταση του ενός προς τον άλλο (Γεώργας, 1986).

Σχετικά με την ιστορία της οικογένειας στην Ελλάδα, η μορφολογία της οικιακής ομάδας προσεγγίζεται πιο αποτελεσματικά από δύο ανθρωπολογικές έρευνες των Friedl (1962) και Duboulay (1974). Η Friedl αναφέρεται στην ύπαρξη απλών νοικοκυριών, αλλά το πρότυπο που επηρεάζει το σχηματισμό νέων νοικοκυριών συγκλίνει με το πρότυπο της συγκατοίκησης των παντρεμένων υιών. Η Duboulay (1974) αναφέρεται στο πρότυπο της διευρυμένης οικογένειας και στην ύπαρξη σχημάτων οικογένειας όπου οι γονείς ζουν χωρία από τον παντρεμένο γιο, αλλά οι οικονομικές, επαγγελματικές και καθημερινές δραστηριότητές τους οργανώνονται από κοινού. Επίσης ο Stahl (1978, 1979, 1986) κάνει λόγο για την πυρηνική μορφή της οικιακής ομάδας στον ελληνικό χώρο και μιλά για την ύπαρξη της διευρυμένης οικογένειας λόγω συνθηκών που ευνοούν τη συσπείρωση για οικονομικούς παράγοντες ή για άμυνα από εξωτερικούς εχθρούς. Ο Κουταντζόγλου (1988) επισημαίνει ότι η συμπεριφορά των ανθρώπων εξετάζεται σε συνάρτηση και με το φάσμα επιλογών συμπεριφοράς και οργάνωσης που τους προσφέρεται από το σύστημα των αξιών, των συμβόλων και των προτύπων της κοινωνίας τους.

Η Κατάκη (1984) αναφέρεται σε τρεις μορφές που έχει λάβει η ελληνική οικογένεια μέσα στο πέρασμα των ετών: Η παραδοσιακή οικογένεια. Πρόκειται για μια σταθερή και αναλλοίωτη ομάδα και γι' αυτό της αποδίδει κεντρική σημασία. Μέσα σ' αυτή τη μορφή της οικογένειας, καταδικάζεται κάθε ενέργεια που δεν προωθεί το συμφέρον του συνόλου. Υπάρχει κοινός αγώνας για επιβίωση, ενώ απουσιάζουν οι εναλλακτικές λύσεις που αφορούν μεμονωμένα το άτομο. Μεταξύ των μελών υπάρχει αλληλεξάρτηση. Οι υποχρεώσεις απέναντι στους άλλους είναι συνυφασμένες με την ικανοποίηση και των προσωπικών αναγκών. Η θυσία των ατομικών επιθυμιών αποβλέπει στην ικανοποίηση των αναγκών της ομάδας, επομένως και του ίδιου του ατόμου. Η πυρηνική οικογένεια αποτελείται από τον πατέρα, τη μητέρα και το παιδί. Στο παιδί βασιλεύει ο γάμος και η δημιουργία της οικογένειας. Οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες δύο ανθρώπων εναποτίθενται σε έναν τρίτο, στο παιδί. Τέλος γίνεται αναφορά στη μορφογένεση, στην οποία κεντρική θέση κατέχει η μικρότερη μονάδα, το μικρότερο κύτταρο, το ζευγάρι. Απορρίπτεται έτσι η σημασία του θεσμού του γάμου και δίνεται δευτερεύουσα σημασία στην απόκτηση παιδιών.

Η Κατάκη (1989) επίσης, αναφέρεται στη σύγχυση που προκαλεί η επιβίωση των παραδοσιακών οικοθεωριών στις αξίες, στους ρόλους και τις συμπεριφορές μεταξύ των ατόμων. Η διατήρηση στη σημερινή εποχή αξιών

και στάσεων που ήταν λειτουργικές σε παλαιότερες μορφές οικογένειας και κοινωνικών συστημάτων, επιφέρει δυσκολίες στην ανάληψη ρόλων που απαιτούνται από τις τωρινές καθημερινές συνθήκες. Τα άτομα προσπαθούν να συνδυάσουν το παλαιό με το καινούργιο. Για να επιτευχθεί όμως αυτό απαιτείται αναθεώρηση των αξιών και αναπροσαρμογή των συμφερόντων, η οποία ακολουθεί σταδιακή και σταθερή πορεία. Η αναθεώρηση αυτή, επιφέρει όμως αμφισβήτηση της βασικής δομής της οικογένειας και του σκοπού της.

Ποικίλες έρευνες επίσης έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα και διευρυνούν την ελληνική οικογένεια και τις οικογενειακές αξίες (Georgas, 1993) καθώς και την εγγύτητα, την αλληλεπίδραση και την επικοινωνία των μελών μεταξύ τους (Γεώργας, Γκαρή, Χριστακοπούλου, Μυλωνάς, & Παπαλόη, 1998, Γιώτσα, 1999, Γιώτσα, 2003).

Σε διαπολιτισμική έρευνα που έγινε σε τέσσερις χώρες με διαφορετική πολιτισμική δομή (Ελλάδα, Ολλανδία, Χιλή, Πακιστάν) (Γιώτσα, 2003), καθώς και σε άλλη διαπολιτισμική έρευνα που έγινε σε 27 χώρες (Georgas, Berry, van de Vijver, Kagitsibasi & Poortinga, 2006) μελετήθηκαν οι εξής μεταβλητές: α. τα στοιχεία των οικογενειακών δικτύων, όπως η γεωγραφική εγγύτητα, επισκέψεις και τηλεφωνήματα με συγγενείς, β. Οι εκφραστικοί και οι εκτελεστικοί ρόλοι των μελών της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας (των γονέων, των παππούδων, των θείων και των παιδιών), γ. οι ψυχολογικές μεταβλητές, όπως συναισθηματικοί δεσμοί και οικογενειακές αξίες.

Σύμφωνα με τα πορίσματα των παραπάνω ερευνών, το οικονομικο-κοινωνικό στοιχείο διαφοροποιεί τις χώρες ως προς τις οικογενειακές αξίες και συγκεκριμένα ως προς τους ιεραρχικούς ρόλους της μητέρας και του πατέρα. Οι πιο φτωχές χώρες, οι οποίες είναι αγροτικές κοινωνίες κυρίως, συμφωνούν με την ιεραρχική κατανομή των ρόλων μεταξύ των δύο φύλων στην οικογένεια, όπως είναι η ανάληψη της φροντίδας των παιδιών και του σπιτιού αποκλειστικά από τη μητέρα και η οικονομική διαχείριση και ο έλεγχος της οικογένειας από τον πατέρα. Στην Ελλάδα, τα ευρήματα δείχνουν ότι υπάρχει αποδοχή των οικογενειακών αξιών όπως (σεβασμός προς τους ηλικιωμένους, υποστήριξη των μελών σε κρίσιμες στιγμές, κατανομή των ρόλων μεταξύ των δύο φύλων) με απόρριψη, όμως του αρχηγικού ρόλου του πατέρα στην οικογένεια και της υποταγής της μητέρας στις αποφάσεις του πατέρα.

Ένα καθολικό εύρημα που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η συμφωνία με τις αξίες που αναφέρονται στις σχέσεις με συγγενείς και την οικογένεια, δείχνοντας τη σημασία που έχει σε όλες τις χώρες η διατήρηση των ψυχολογικών σχέσεων με τα μέλη της οικογένειας και το συγγενικό δίκτυο.

Όσον αφορά στους ρόλους του πατέρα και της μητέρας, οι εκφραστικοί ρόλοι της μητέρας, (όπως για π.χ. στηρίζει συναισθηματικά τα μέλη της οικογένειας, κρατάει ενωμένη την οικογένεια, φροντίζει για το καλό και ευχάριστο κλίμα, συμβάλλει στη διατήρηση οικογενειακών σχέσεων, συμπαραστέκεται στους παπούδες), διαφέρουν λίγο ως προς το οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο των χωρών, έχοντας σε όλες τις χώρες τους υψηλότερους μέσους όρους από τα άλλα μέλη της οικογένειας. Οι εκτελεστικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας που αναφέρονται στους οικονομικούς ρόλους (π.χ. συμβάλλει οικονομικά με την εργασία, δίνει χαρτζηλίκι στα παιδιά, στηρίζει οικονομικά τα παιδιά στο επαγγελματικό ξεκίνημα, πληρώνει λογαριασμούς, κάνει ψώνια) διαφοροποιούνται στις χώρες με χαμηλό και μεσαίο οικονομικό επίπεδο ως προς το πρόσωπο του πατέρα, που παρουσιάζει υψηλότερους μέσους όρους. Στις πλούσιες χώρες οι μέσοι όροι για τους οικονομικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας είναι περίπου ίδιοι σε όλες τις χώρες, επιβεβαιώνοντας ότι η αυξανόμενη επαγγελματική δραστηριοποίηση της γυναίκας και η οικονομική πλέον συνεισφορά της στην οικογένεια επιφέρει την ισχυροποίησή της σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο μειώνοντας συνεπώς την οικονομική και κοινωνική δύναμη του πατέρα.

Ως προς την γεωγραφική εγγύτητα, την τηλεφωνική και προσωπική επαφή μεταξύ των μελών της οικογένειας, είναι ενδιαφέρον το εύρημα ότι στην Ελλάδα και στην Κύπρο τα μέλη της οικογένειας επισκέπτονται και τηλεφωνούν πιο συχνά από όλες τις άλλες χώρες τα μέλη της οικογένειας και τους συγγενείς. Στις χώρες με μεσαίο οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο, τα μέλη διατηρούν συχνότερη προσωπική και τηλεφωνική επαφή με την οικογένεια και τους συγγενείς σε σύγκριση με τις χώρες που έχουν υψηλό και χαμηλό οικονομικό επίπεδο.

Ομοιότητες στην μορφή και λειτουργία της οικογένειας μεταξύ των χωρών.

Ένα καθολικό εύρημα που προέκυψε από τα πορίσματα των παραπάνω ερευνών είναι το μέγεθος της συναισθηματικής εγγύτητας με τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας (πατέρας, μητέρα, παιδιά). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα ότι η μητέρα, σε όλες τις χώρες, είναι το πρόσωπο που βρίσκεται πιο κοντά συναισθηματικά με τα μέλη της οικογένειας, ακολουθούν τα παιδιά και μετά ο πατέρας. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με ευρήματα άλλων ερευνών, στις οποίες τα παιδιά δηλώνουν ότι έχουν καλύτερες σχέσεις με τη μητέρα (CNF, 1993). Και συμπίπτει με τη διαπίστωση της Hoffman (1977), ότι οι γυναίκες ανταποκρίνονται με μεγαλύτερη ακρίβεια στα συναισθηματικά των άλλων από ό,τι οι άνδρες, καθώς και με ευρήματα ελληνικής έρευνας για την

κεντρικότητα το ρόλου της μητέρας στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και της αυτοαντίληψης του παιδιού (Μικρή-Μπότσαρη, 2001). Εξάλλου, η ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των παιδιών και της μητέρας, η οποία αποτελεί πρόσωπο αναφοράς, έχει επιβεβαιωθεί από πολλές έρευνες (Bell, 1970).

Ένα δεύτερο καθολικό εύρημα είναι ότι οι εκφραστικοί ρόλοι της μητέρας στην οικογένεια είναι πιο υψηλοί σε σύγκριση με τους πατέρες σε όλες τις χώρες. Στη σύγχρονη μορφή οικογένειας με την ανάληψη δραστηριοτήτων της μητέρας εκτός σπιτιού (εργασία) και συνεπώς την οικονομική της συμβολή στην οικογένεια, οι ρόλοι σταδιακά διαφοροποιούνται. Η δύναμη του πατέρα έχει μειωθεί, ενώ η ισχύς της μητέρας έχει αυξηθεί (Γεώργας, 2000). Παρόλα αυτά, όμως, η μητέρα συνεχίζει να διατηρεί σε μεγαλύτερο βαθμό τον εκφραστικό ρόλο και να ασχολείται με δουλειές του σπιτιού, από ό,τι οι πατέρες σε όλες τις χώρες (Parsons, 1965).

Συμπεράσματα.

Από τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ελληνική οικογένεια ως προς τη δομή της, φαινομενικά μοιάζει να μεταβάλλεται με την αύξηση των πυρηνικών οικογενειών, λειτουργικά όμως, εξακολουθεί να διατηρεί βασικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά της εκτεταμένης οικογένειας με τους παππούδες και τους συγγενείς να κατοικούν σε κοντινή απόσταση, να αλληλεπιδρούν συχνά και να προσφέρουν στήριξη και βοήθεια στα παιδιά τους όταν την χρειάζονται. Το μεταβαλλόμενο αυτό σχήμα μπορεί να ονομαστεί *εκτεταμένη αστική οικογένεια* (Γεώργας, 2000, σελ. 247).

Ένα δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι παρά τις διαφορές στη δομή και λειτουργία της οικογένειας στις διάφορες χώρες, διαπιστώνεται σε όλα τα πολιτιστικά περιβάλλοντα η ύπαρξη της ανάγκης για συναισθηματική αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών στις οικογένειες. Στην ελληνική οικογένεια μάλιστα τα μέλη αποδέχονται αξίες που υποστηρίζουν την οικογενειακή συνοχή, τη συναισθηματική φροντίδα και σχέση και απορρίπτουν αξίες που σχετίζονται με τον αυταρχικό ρόλο του πατέρα στην οικογένεια. Παρατηρείται δηλαδή ένα μεταβαλλόμενο σύστημα επικοινωνίας μεταξύ των μελών στην οικογένεια, το οποίο μοιάζει να διαφοροποιείται και να ακολουθεί τις εξελίξεις στους διάφορους τομείς ζωής.

Συνοψίζοντας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο θεσμός της οικογένειας αποτελεί σημείο αναφοράς για τα άτομα που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα επιβεβαιώνοντας τον ισχυρισμό του Olson (1993) ότι η οικογενειακή συνοχή αποτελεί τη σημαντικότερη διάσταση για την ομαλή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, M. (1971). Family structure in 20th century. Lancashire. Cambridge *Studies in Sociology*, no. 5. Cambridge: Cambridge U. Press.
- Arling, G. (1976). The elderly widow and her family, neighbors, and friends. *Journal of Marriage and the Family*, 38 (November), 757-768.
- Βασιλείου, Γ. (1966). *Διερευνήσεις Μεταβλητών Υπεισερχομένων εις την Ψυχοδυναμικήν της Ελληνικής Οικογένειας*. Αθήνα :Αθηναϊκό Ινστιτούτο του Ανθρώπου.
- Bell, R.Q. (1968). A reinterpretation of the direction of effects in studies of socialization. *Psychological Review*, 75, 81-95.
- Γεώργας, Δ. (1986). Οικολογική Ψυχολογία: Ελληνική πραγματικότητα. *Νέα Παιδεία*, 39, 53-71 και 40, 49-65.
- Γεώργας, Δ. (1990). Οικογενειακές αξίες στη σύγχρονη εποχή. Στο Α. Καλαντζή-Αζίζι, Ν. Παρίτση, (επ.). *Οικογένεια: Ψυχοκοινωνικές-Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις* (σελ. 17-41). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεώργας, Δ. (2000). Η ψυχοδυναμική της οικογένειας στην Ελλάδα: Ομοιότητες και διαφορές με άλλες χώρες. Στο Α. Καλαντζή-Αζίζι, Η. Μπεζεβέγκη, (επ.). *Θέματα επιμόρφωσης/εναισθητοποίησης στελεχών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεώργας, Δ., & Δραγώνα, Θ. (1988). Κοινωνική υποστήριξη και η σχέση της με το ψυχοκοινωνικό στρες, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα και το άγχος. *Ψυχολογικά θέματα*, 1, 2, 5-22.
- Γεώργας, Δ., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., Schwartz, S. (1992). Οικουμενικές αξίες: Ελληνική πραγματικότητα. *Ψυχολογικά Θέματα*, 5, 7-25.
- Γεώργας, Δ., Χριστακοπούλου, Σ., Σ., Μ. λωνάς, Κ., & Παπαλόη, Β. (1998). Οικογενειακές σχέσεις των Ελλήνων φοιτητών στο παρόν και στο μέλλον. *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών*, 6, 167-187.
- Γιώτσα, Α. (1999). Ο προσωπικός χώρος και η γειτονιά. Διαπολιτιστική έρευνα σε γειτονίες της Γενεύης, της Αθήνας και της Κεφαλονιάς. *Ψυχολογία* 6, 124-136.
- Γιώτσα, Α. (2003). *Διαμόρφωση ψυχολογικών μεταβλητών στην οικογένεια. Μια διαπολιτισμική προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Ψυχολογίας.
- Campbell, J.K. (1964). *Honour, family and patronage: A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford: Clarendon.

- Campbell, J.K., & Sherrard, P. (1968). *Modern Greece*. London: Ernest Bern.
- Clayton, R.P. (1979). *The family, marriage and social change*. (Lexington) MA: D.C. Heath.
- CNF (1993). *Informe de la comision nacional de la familia*. Santiago: Servicio National de la Mujer.
- Doumanis, M. (1983). *Mothering in Greece: From collectivism to individualism*. New York: Academic.
- Du Boulay, J. (1974). *Portrait of a Greek mountain village*. Oxford: Clarendon.
- Eiduson, B. T. (1979). Emergent families of the 1970s: Values, practices, and impact on children. In D. Reiss and H. Hoffman (Eds.), *The American Family: Dying or Developing*. New York: Plenum.
- Friedl, E. (1962). *Vassilika: A Village in Modern Greece*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Georgas, J. (1993). An ecological-social model for indigenous psychology: The example of Greece. In U Kim, & J.W. Berry (Ed.), *Indigenous Psychologies: Theory, Method and Experience in Cultural Context* (pp. 56-78). Newbury Park, CA: Sage.
- Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y.A., Goodwin, R., Angleitner, A., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-320.
- Georgas, J., Berry, J.W., van de Vivjer, F.J.R., Kagitsibasi, C., & Poortinga, Y.H. (2006) (Ed.), *Families across cultures: A 30 nation psychological study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hess, R., & Handel, G. (1959). *Family words: A Psychosocial Approach to Family Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hill, R. (1970). *Family development in Three Generations*. Cambridge, MA: Schenkman.
- Hoffman, L. (1977). Changes in family roles, socialization, and sex differences. *American Psychologist*, 32, 644-657.
- Hui, C. H., & Triandis, H.C. (1985). Measurement in cross-cultural psychology: A review and comparison of strategies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16, 131-152.
- Hutter, M. (1981). *The changing family: Comparative perspectives*. New York: Wiley.
- Jayakody, R., Chatters, L. M., & Taylor, R.J. (1993). Family support to single and married African American mothers: The provision

- of financial, emotional and child care assistance. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 261-276.
- Κατάκη, Χ. (1984). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα: Κέδρος.
- Κατάκη, Χ. (1987). *Αντιφατικές θεωρίες στις σύγχρονες οικογένειες*, 2ο Μετεκπαιδευτικό Διήμερο της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας Μελέτης Ψυχοσωματικών Προβλημάτων, Κέντρο Τεχνών. Δήμος Αθηναίων.
- Κατάκη, Χ. (1989). *Η σύγχρονη οικογένεια στα πρόθυρα της μεταβιομηχανικής εποχής: Μορφογενετικές αναθεωρήσεις και ανακατατάξεις*. Διάλεξη: Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού.
- Καυτανζόγλου, Ρ. (1988). Η ιστορία της οικογένειας στην Ελλάδα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 69, 225-242.
- Kingsbury, N., & Scanzoni, J. (1993). Structural-functionalism. In P. G. Boss, W.J. Doherty, R. La Rossa, W.R. Schumm, & S.K. Steinmetz (Eds.), *Sourcebook of family theories and methods* (pp. 195-217). New York: Plenum Press.
- Κοβάνη, Ε. (1986). *Οι εμπειρικές έρευνες στην αγροτική Ελλάδα*. ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. (1984). Η κοινωνική έρευνα στον αγροτικό χώρο. *Σύγχρονα Θέματα, Οκτώβριος-Δεκέμβριος*, 61-67.
- Laslett, P., & Wall, R. (1972). *Household and family in past time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, D. (1979). Effects of social networks on the family. In W.R. Burr, R. Hill, I.F. Nye, & I.L. Reiss, (Eds.). *Contemporary Theories About the Family (Vol. 1)*. New York: The Free Press.
- Linton, R. (1936). *The study of man*. New York: D. Appleton-Century.
- Linton, R. (1945). *The Cultural Background of Personality*. New York: D. Appleton-Century.
- Linton, R. (1959). The natural history of the family. In R.N. Anshen (Ed.), *The family: its functions and destiny*. New York: Harper.
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2001). *Αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Α. (1990). *Δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακές λειτουργίες της αγροτικής οικογένειας: Εμπειρικές έρευνες*, ΕΚΚΕ, 73-105.
- McGoldrick, M., Heiman, M., & Carter, B. (1993). The changing family life cycle. In F. Walsh (Eds.), *Normal Family processes* (pp. 405-443). New York/London: The Guilford Press.

- Mead, G.H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Minuchin, S. (2000). *Οικογένειες και οικογενειακή θεραπεία*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μουσουρού, Α.Μ. (1983). *Κύκλος της οικογενειακής ζωής και γυναικεία απασχόληση*. Αθήνα.
- Ναυρίδης, Κ. (1994). *Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Olson, D. (1993). Circumplex model of marital and family systems. In F. Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (pp. 104-134). New York: Guilford Press.
- Παπαδιώτη-Αθανασίου Β. (2000). *Οικογένεια και όρια*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστάμου Σ. (2001). Τα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας και της ερευνητικής πρακτικής. Στο Σ. Παπαστάμου *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Parsons T. (1965). The normal American family. In S. Farber (επ.). *Man and civilization: The Family's Search for Survival* (pp. 34-36). New York: McGraw-Hill.
- Petrowsky M. (1976). Marital status, sex, and the social networks of the elderly. *Journal of Marriage and the Family*, 38 (November), 794-756.
- Rahe, R. H., Meyer, M., Smith, W., Kjaer, G., & Holmes, T.H. (1964). Social stress and illness onset. *Journal of Psychosomatic Research*, 8, 35-44.
- Reiss, D., Costell, R., Jones, C., & Berkman, H. (1980). The family meets the hospital: A laboratory forecast of the encounter. *Archives of General Psychiatry*, 37 (February), 141-154.
- Richter, H.E. (1974). *The Family as Patient*. New York: Farrar, Straus, & Giroux.
- Shanas, E. (1973). Family-kin networks and aging in cross-cultural perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 35 (August), 505-511.
- Segalen, M. (1986). *Historical anthropology of the family*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, S. (1995). Family theory and multicultural family studies. In B. Ingoldsby & S. Smith (Ed.), *Families in multicultural perspective* (pp. 5-35). New York: The Guilford Press.
- Stahl, P.H. (1978). The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies. *Zeitschrift für Balkanologie*, XIV Berlin.

- Stahl, P.H. (1979). Societes traditionnelles balkaniques contribution à l'étude des structures sociales. *Etudes et Documents Balkaniques I*, Paris.
- Stahl, P.H. (1986). Household, Village and village Confederation in Southeastern Europe, *East European Monographs*. Columbia University Press.
- Triandis, H. C., Vassiliou, V., & Nassiakou, M. (1968). Three cross-cultural studies of subjective culture. *Journal of Personality and Social Psychology Monographs*, 8, (4, Pt. 2).
- Τσαούσης, Δ.Γ. (1938). *Η κοινωνία του ανθρώπου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Vassiliou, V. & Vassiliou, G. (1973). The implicative meaning of the Greek concept of philotimo. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4, 326-341.
- Χριστακοπούλου, Σ. (1995). *Κοινωνικοί δεσμοί στον ψυχολογικό χώρο-χρόνο της κοινότητας: Μια διαπολιτιστική μελέτη*. Διδακτορική διατριβή, Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.